

CÂMİ EĞİTİMİ VE CÂMİ BAĞLANTILI HALKLA İLİŞKİLERDE İLETİŞİM ENGELLERİ*

Erdoğan AKSOY**

ÖZET

Bu araştırmada, cami eğitimi ve cami bağlantılı halkla ilişkilerde iletişim engellerine ilişkin din görevlileri ve cami cemaati görüşleri değerlendirilmektedir. Zonguldak il merkezi ve ilçelerinde 36 din görevlisi ve cemaaten 36 kişiyle yapılan görüşmelerden elde edilen veriler, nitel araştırma yöntemleri uygulanarak analiz edilmiştir. Araştırma bulguları, din görevlileri ve cemaatin genel olarak hutbe, vaaz, yaz Kur'an kursları, cami dersleri, halkla ilişkiler ve ibadetler konusunda karşılaştıkları iletişim engelleri çerçevesinde sunulmuştur. Araştırmadan elde edilen verilere göre din görevlileri ve cemaat cami eğitimi ve cami bağlantılı halkla ilişkiler konusunda karşılaşılan bir takım iletişim engellerine işaret etmektedir. Araştırma bulgularına göre karşılaşılan bu iletişim engelleri; kaynak, alıcı, mesaj, kanal ve ortam engelleri olmak üzere beş grupta toplanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İletişim, Dinî İletişim, Yaygın Din Eğitimi, Halkla İlişkiler, İletişim Engelleri.

ABSTRACT

MOSQUE EDUCATION AND COMMUNICATION BARRIERS IN PUBLIC RELATIONS ASSOCIATED WITH MOSQUE

In this research, mosque education and point of views of communities and religious officials related to communication barriers in public relations associated with mosque have been evaluated. Data obtained from the interviews with 36 Muslim community members and 36 religious officials has been analyzed by applying qualitative research methods. Research findings have been presented within the framework of the communication barriers about "hutbes", sermons, summer Kur'an courses, courses in

* Bu makale, *Cami Eğitimi ve Cami Bağlantılı Halkla İlişkilerde İletişim Engelleri* adlı yüksek lisans tezinden hareketle hazırlanmıştır.

** Öğretmen, erdogan_6778@hotmail.com.

mosques, public relations and worships that religious officials and muslim communities have to encounter. According to the data obtained from the research, religious officials and muslim community members have been pointing out a number of problems about mosque education and communication barriers in public relations associated with mosque. According to the findings of the research, these communication barriers encountered are gathered in five group; source, receiver, message, channel and environmental barriers.

Key Words: Communication, Religious Communication, Informal Religious Education, Public Relations, Communication Barriers.

GİRİŞ

İletişim, insan hayatının her alanını kuşatan ve en sık ihtiyaç duyulan vazgeçilmez bir etkinliktir. Geçmişten günümüze iletişim olgusunun en yaygın olarak kullanıldığı alanlardan biri de dindir. Dinî alanda gerçekleştirilen iletişim de dinî iletişimi ifade etmektedir. Dinî iletişim alanında vaaz, hutbe, cami dersleri, yaz Kur'an kursları vb. değişik faaliyetlerle dine dair bilgi, duygu, düşünce, tutum ve davranışların iletilmesi ve paylaşılmasında camiler önemli bir yer tutmaktadır. Ancak dinî iletişimin sağlıklı ve etkili biçimde gerçekleşmesinin önünde engeller olduğu görülmektedir. Bu engeller, bazen kaynak durumundaki konuşmacıdan, bazen alıcı durumundaki dinleyicilerden, bazen mesajın kendisinden, bazen iletiyi taşıyan kanaldan, bazen de iletişim ortamından kaynaklanabilmektedir. Halkın beklentilerine ve modern dünyanın gereklerine uygun olarak din hizmetlerinin verilebilmesi için camilerde gerçekleştirilen eğitim faaliyetlerinde, cami bağlantılı halkla ilişkilerde karşılaşılan iletişim engellerinin din görevlileri ve cami cemaati tarafından farklı perspektiflerden değerlendirilmesi son derece kritik bir öneme sahiptir.

Ülkemizde dinin anlatımı ve öğretiminde birçok eksikliklerin yaşandığı, çeşitli sorunlarla karşı karşıya kaldığı, bu eksiklik ve sorunların bazılarının iletişim yetersizliğinden kaynaklandığı şeklinde sonuçlara ulaşılmış çalışmalardan bahsetmek mümkündür. Gerçekleştirilen bu çalışmalar daha çok din görevlilerinin mesleki yeterlilikleri ve yaygın din eğitimindeki rolleri ile ilgilidir. Bahsi geçen bu çalışmaların yanında az sayıda da olsa doğrudan din hizmetlerinde karşılaşılan iletişim engelleriyle ilgili çalışmalarda mevcuttur.

Yapılan bu çalışmaların cami eğitimi ve cami bağlantılı halkla ilişkiler konusunda iletişim engellerinin tespitinde önemli olmakla birlikte yeterli

düzeyde olduğu söylenemez. Bu bağlamda, din görevlileri ve cemaatin iletişim engelleri ile ilgili alguları, görüşleri, karşılaştıkları iletişim engelleri ve bu engellerin sebeplerinin neler olduğu soruları cevap beklemektedir. Bu araştırma ile vaaz, hutbe, cami dersleri, yaz Kur'an kursları etkinliklerinde ve cami bağlantılı gerçekleşen halkla ilişkilerde ortaya çıkan iletişim engelleri Zonguldak il ve ilçelerinde görev yapan din görevlilerinin ve cami cemaatinin bakış açısıyla ortaya konulmaktadır. Bu çerçevede araştırma kapsamında aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

1. Din görevlileri ve cami cemaatinin camilerde gerçekleştirilen eğitim faaliyetlerinde ve cami bağlantılı halkla ilişkilerde karşılaşılan iletişim engellerine ilişkin görüşleri nelerdir?

2. Camilerde gerçekleştirilen eğitim faaliyetlerinde ve cami bağlantılı halkla ilişkilerde karşılaşılan iletişim engellerine ilişkin algıda kaynak, alıcı, mesaj, kanal ve ortam gibi değişkenlerin etkisi nelerdir?

AMAÇ

Araştırmamızın amacı günümüzde vaaz, hutbe, cami dersleri, yaz Kur'an kursları etkinlikleri ile yaygın din eğitimi kurumlarının başında gelen camilerde gerçekleştirilen eğitim faaliyetlerinde ve cami bağlantılı halkla ilişkilerde ortaya çıkan iletişim engellerini din görevlileri ve cemaat açısından tespit etmektir. Bu çerçevede vaaz, hutbe, cami dersleri, yaz kursları, ibadetler, halkla ilişkiler konusunda iletişim engelleri hakkında din görevlileri ve cemaatin düşüncelerini ortaya koymak ve analiz etmek hedeflenmiştir.

YÖNTEM

Bu çalışma nitel bir araştırmadır. Cami eğitimi ve cami bağlantılı halkla ilişkilerde iletişim engellerinin neler olduğunu belirlemek amacıyla yapılmıştır. Araştırmada örneklem seçiminde, veri toplama aracı geliştirme ve veri analiz sürecinde nitel araştırma yöntemleri kullanılmıştır. Nitel araştırma "gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik bir sürecin izlendiği araştırma" türü olarak tanımlanmaktadır.¹ Nicel çalışmalar ile karşılaştırıldığında, nitel çalışmalar derinlemesine bilgi, kavrayış ve anlayış sağlamaktadır. Fakat nitel çalışmalarda, elde edilen veriler genelleme

¹Yıldırım, Ali ve Şimşek, Hasan, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayıncılık, Ankara-2005, s. 39

yapmak için kullanılmaz, sadece var olan olguyu olduğu gibi ortaya çıkarmak için kullanılır.² Bizlerde bu araştırmada bu hususu hedefledik.

EVREN VE ÖRNEKLEM

Araştırmamızın evrenini Zonguldak iline ve ilçelerine bağlı camilerde görev yapan din görevlileri ve bu camilerin cemaati oluşturmaktadır. Araştırmamızın örneklemini ise Zonguldak ili ve ilçelerine bağlı camilerde görev yapan din görevlilerinden ve bu camilerin cemaatinden amaçlı örneklem yönetimine göre seçilmiş 36 gönüllü din görevlisi ve cami cemaati oluşturmaktadır. Örneklemdaki din görevlileri ve cemaatin özellikleri tablo 1 ve tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 1 Araştırmaya Katılan Din Görevlilerin Özellikleri

Mezun Olunan Program	F	%
İlahiyat Lisans	10	28
İlahiyat Ön Lisans	14	39
İmam Hatip Lisesi	12	33
Mesleki Kıdem		
0-5 yıl	7	19
6 -10 yıl	10	28
11-15	7	19
16-20	6	17
21 ve üstü	6	17

Tablo 2 Araştırmaya Katılan Cemaatin Özellikleri

Mezun Olunan Program	F	%
Lisans	9	25
Ön Lisans	6	17
Lise	8	22
Ortaokul	7	19
İlkokul	6	17
Yaş		
18-25	9	25
26-40	11	31
40-55	9	25
55 üzeri	7	19

²Age., s. 39.

VERİ TOPLAMA ARAÇLARI

Araştırma için gerekli veriler, yarı yapılandırılmış görüşme tekniği ile toplanmıştır. Görüşme, nitel araştırmalarda en sık kullanılan veri toplama aracı olarak bilinmektedir. Araştırmanın amacı dikkate alınarak tarafımızdan geliştirilen yarı yapılandırılmış görüşme formu hazırlanmıştır. Görüşme formunun oluşturulması sırasında Zonguldak'ta görev yapan üç din görevlisi ve Zonguldak'ta bulunan üç cemaatle ön uygulama için görüşmeler yapılmıştır. Hazırlanan görüşme formunun kapsam geçerliliği sağlanarak uygulamaya hazır duruma getirilmiştir.

VERİLERİN ANALİZİ

Araştırma verilerinin çözümlenmesinde içerik analizi kullanılmıştır. İçerik analizinde temelde yapılan işlem, birbirine benzeyen verileri belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirmek ve bunları okuyucunun anlayabileceği bir biçimde düzenleyerek yorumlamaktır.³ Araştırmada, her görüşme formunda yer alan sorulara dayalı olarak veriler çözümlenmiştir.

Din görevlileri ve cemaatin her bir soruya verdikleri yanıtların frekansları belirlenmiş, yer yer görüşmecilerin etkileyici olan görüşlerinden doğrudan alıntılar yapılmıştır. Alıntılarda kullanılan görüşmeci isimleri gerçek isimler olmayıp, araştırmacı tarafından verilen kod isimlerdir. (D1, D2, C3, C4 gibi) . Ayrıca bazı verilerde din görevlileri ve cemaatin görüşlerinin hangi sıklıkta tekrar ettiği hesaplanarak frekans olarak ifade edilmiştir. Araştırma, örneklemden elde edilen bulgularla sınırlıdır.

Bu araştırmadan elde edilen bulgular cami eğitimi ve cami bağlantılı halkla ilişkiler kapsamında genel olarak hutbeler, vaazlar, cami dersleri yaz Kur'an kursları ibadetler, halkla ilişkiler konusunda iletişim engellerine yönelik bulgular olmak üzere altı kategoride incelenmiştir. Bununla birlikte araştırmamız Zonguldak ili ve ilçelerinde belirlenen camiler üzerinde yapılan eğitim öğretim faaliyetleri ve din hizmetleri çerçevesinde, cami bağlantılı halkla ilişkilerde var olan iletişim engellerinin cemaat, din görevlisi açısından değerlendirmesi ile sınırlıdır.

³Yıldırım, Ali ve Şimşek, Hasan, *age*, s. 227.

GEÇERLİK VE GÜVENİRLİK

Nitel araştırmada “geçerlik” bilimsel bulguların doğruluğu, “güvenirlik” ise bilimsel bulguların tekrarlanabilirliği ile ilgilidir.⁴ Araştırmanın iç geçerliğini (inandırıcılığını) sağlamak amacıyla görüşme formu geliştirilirken ilgili Literatürden ve araştırmanın konusuyla benzerlik taşıyan çalışmalardan faydalanılmıştır. Bunun yanında yapılan içerik analizinde temalar; ilgili kodları kapsayacak, ilgisizleri dışarıda bırakacak Şekilde oluşturulmuştur. Temaların kendi aralarındaki ilişkisi kontrol edilerek bütünlük sağlanılmaya çalışılmıştır. Araştırmanın dış geçerliliğini (aktarılabirliğini) artırmak için araştırma süreci ve bu süreçte yapılanlar ayrıntılı bir Şekilde açıklanmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda, araştırmanın yöntemi, veri toplama aracı, veri toplama süreci, verilerin çözümlenmesi ve yorumlanması ayrıntılı bir biçimde açıklanmıştır. Araştırmanın iç güvenilirliğini (tutarlılığını) artırmak için yapılan kodlamalar uzman bir araştırmacı tarafından da kontrol edilmiş ve değerlendirilmiştir. Araştırmanın dış güvenilirliğini (teyit edilebilirliğini) artırmak için araştırma süreci ayrıntılı biçimde tanımlanmıştır. Ayrıca elde edilen ham veriler ve kodlamalar başkaları tarafından incelenebilecek Şekilde araştırmacı tarafından saklanmaktadır.

BULGULAR

Hutbeler Konusunda Karşılaşılan İletişim Engellerine Dair Bulgular

Din görevlilerine hutbeler konusunda iletişim engelleri hakkındaki fikirleri sorulmuş, din görevlileri konuyla ilgili olarak tablo 3’de belirtilen hususları dile getirmişlerdir. Din görevlilerinin bu konuda belirtmiş olduğu birden fazla yargı ifadeleri tablodaki ilgili yargı ifadesine frekans olarak eklenmiştir.

---

⁴Yıldırım, Ali ve Şimşek, Hasan, *age*, s. 255.

Tablo 3 Hutbeler Konusunda İletişim Engellerine Dair Din Görevlilerinin Görüşleri

	<i>F</i>
Hutbelerin hutbeyi okuyan din görevlileri tarafından hazırlanmış olmaması	16
Hutbelerin cemaatin eğitim seviyesine göre hazırlanmamış olması	16
Din görevlisinin hitabet yeteneğinin zayıf olması	14
Hutbelerin gereksiz konulardan bahsetmesi dolayısıyla sıkıcı olması	12
Cemaatin hutbelerin önemini bilmemesi	10
Hutbelerin sürekli aynı konulardan bahsetmesi	10
Hutbelerin uzun olması	6
Cami ortamının sıkıcı ve bunaltıcı olması	6
Hutbelerin usulen okunup dinlenmekte olması	4
Hutbelerin anlaşılır olmaması	2

Belirtilen bu hususlar din görevlilerinin hutbeler konusunda genel olarak iletişim engellerinin temelinde hangi konuları gördüklerini ortaya koymaktadır. Araştırmaya katılan din görevlilerinin çoğunluğu hutbeler konusunda karşılaşılan iletişim engellerinin kaynak nedenli olduğu yönünde fikir beyan etmişlerdir.

Din görevlileri hutbeler konusunda iletişim engeli olarak kaynak engellerinden sonra mesaj engellerini görmektedirler. Bu değerlendirmelerde ağırlıklı olarak hutbelerin içeriğiyle ilgili bir eleştiri söz konusudur.

İslâm dünyasında yüzyıllar boyunca gerçekleştirilen önemli eğitim öğretim faaliyetlerinden bir tanesi olan hutbelerin hazırlanması ülkemizde daha önceleri merkezden belirlenen hutbelerin okunması şeklindeyken son yıllarda bu durum biraz daha esnekleştirilerek hutbelerin konu seçimi, yazılması ve değerlendirmesi görevi müftülüklerin sorumluluğuna bırakılmıştır. Bu gelişmelere rağmen bugün din görevlileri görev yaptıkları camilerde kendi hazırladıkları hutbelerden ziyade komisyonlar tarafından belirlenmiş olan hutbeleri okumaktadırlar. Ancak bu durum din görevlileri tarafından ciddi bir iletişim engeli olarak görülmektedir.

Bununla birlikte diğer değerlendirmeler kaynak ve mesaj engelleri şeklinde sınıflandırılmış olunmasına rağmen hemkaynak engeli hem de mesaj engeli olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kaynak engelinin sebebi din görevlisinin kendisinden ziyade hutbeyi hazırlayanlardır. Belirtilen bu hususlar hutbelerin hazırlanışı açısından öncelikli olarak din görevlilerinden kaynaklanmayan bir verici (kaynak) engeli, sonuçları açısından bir mesaj engeli olarak düşünülmektedir. Bu durum yapılan görüşmelerde daha açık

bir şekilde ortaya konulmaktadır. Din görevlilerinin konuyla ilgili ifade ettiği düşüncelerden bazıları şu şekildedir:

“Hutbelerin halkın ihtiyaçlarına, yaşayış tarzına ve bulunduğu yöreye göre hazırlanması gerekir. Böyle olduğunda aynı konulardan bahsedilse bile mutlaka yarar sağlayacaktır. Aynı konudan bahsedilmesi anlatılmak istenenin önemine göre değişir. Bazı konular önemine binaen sıkça tekrarlanabilir. Halkın ihtiyaçlarına ve sosyal durumuna göre konular seçildiğinde daha etkili olacaktır. Bunlar gerçekleştirilmediği takdirde okunan hutbelerin cemaat açısından pek bir faydası olmayacaktır. (D5) ”

“(…) Minberden ihtiyaç ne ise o söylenmeli yoksa halkı hiç alakadar etmeyen konular o kadar çok sıkıcı oluyor ki değil cemaat din görevlisi bile bu işten zevk almıyor. (D19) ”

“(…) Hutbelerin merkezden gelmiş olması, köy ve şehirde tek tip hutbenin okunması hutbelerin etkisini azaltmaktadır. (D26) ”

Din görevlilerinin hutbeler konusunda iletişim engeli olarak gördüğü bir diğer husus cemaatin hutbelerin önemini bilmemesi (10), hutbelerin usulen okunup dinlenmekte olması (4) şeklindedir. Din görevlileri bu değerlendirmeleriyle alıcı konumundaki cemaatten kaynaklanan engellere işaret etmektedirler.

Hutbeler konusunda iletişim engelleri hakkındaki cemaate fikirleri sorulmuş, cemaat hutbeler konusunda iletişim engelleri ile ilgili olarak tablo 4’de belirtilen hususları dile getirmişlerdir. Cemaatin bu konuda belirtmiş olduğu birden fazla yargı ifadeleri tablodaki ilgili yargı ifadesine frekans olarak eklenmiştir.

Tablo 4 Hutbeler Konusunda İletişim Engellerine Dair Cemaatin Görüşleri

	<i>F</i>
Hutbelerin uzun olması	16
Din görevlisinin hitabet yeteneğinin zayıf olması	14
Hutbelerin duygusal öğelerden yoksun olması	10
Hutbelerin hutbeyi okuyan din görevlileri tarafından hazırlanmamış olması	10
Hutbelerin cemaatin eğitim ve kültür seviyelerine göre hazırlanmamış olması	8
Hutbelerin sürekli aynı konulardan bahsetmesi	8
Cami ortamının sıkıcı ve bunaltıcı olması	6
Hutbelerin gereksiz konulardan bahsetmesi dolayısıyla sıkıcı olması	4

Araştırmaya katılan cemaatin çoğunluğu hutbeler konusunda karşılaşılan iletişim engellerinin kaynak nedenli olduğu yönünde fikir beyan etmişlerdir. Cemaat, kaynak engellerinden sonra hutbeler konusunda iletişim engeli olarak mesaj engellerini görmektedir. Hutbelerin uzun olmasıyla ilgili olarak ciddi bir eleştiri söz konusu olup bu durum cemaat tarafından en çok iletişim engeli olarak görülmektedir. Din görevlilerinin değerlendirmelerinde olduğu gibi cemaat tarafından iletişim engeli olarak belirtilen, hutbelerin özellikle hutbeyi okuyan din görevlileri tarafından hazırlanmamış olması ve diğer hususlar hutbelerin hazırlanışı açısından öncelikli olarak din görevlilerinden kaynaklanmayan bir verici (kaynak) engeli, sonuçları açısından bir mesaj engeli olarak düşünülmektedir. Cemaat hutbeler konusunda hem muhteva hem de sunumla ilgili bir iletişim değerlendirmesi yapmaktadır. Bu durumun temelinde hazır hutbelerin muhteva itibarıyla sunulduğu, cemaate yabancı kalmaları ve sunulan hutbelerin takdimindeki eksiklerin bulunduğunu söylemek mümkündür. Konuyla ilgili olarak cemaatten bazılarının görüşleri şu şekildedir:

“Hutbelerin merkezi olarak gerçekleşmesini bir sorun olarak zaman zaman yaşamaktayız. Din görevlileri ellerindeki kâğıtlardan kendileri tarafından hazırlanmamış yazıları okumakta ve dolayısıyla komuya hâkim olamadan tek düze ve ruhsuz bir şekilde konuşmaktadırlar. Hutbelerde bahsi geçen konu cemaatin ihtiyaçlarını da karşılamalıdır. Bunu da en sağlıklı cemaatle iç içe olan din görevlisi yapabilir. (C18) ”

“Köyde aynı şehirde aynı, üniversite kampüsünde aynı hutbe bu işten bir an önce vazgeçilmesi gerektiğini düşünmekteyim. Pedagojik esaslardan uzak köyde ve şehirde aynı hutbelerin okunması büyük bir iletişimin engeli, formasyon zaftıyettir. (C14) ”

“İman hutbeyi hızlı, seri okuyup ne okuduğunun anlaşılması, hutbe dualarını seri yaparak hutbeyi iyice sıkıcı hale getirmesi, hutbe konularının sıkıcılığıyla birlikte din görevlisinin kem küm ederek hutbeyi okuması hutbelerin dinlenmesini büyük bir sorun haline getiriyor. (C1) ”

“...Mesleği ve göreviyle ilgilenmek zorunda olan birçok çalışan maalesef Cuma namazına giderken büyük sıkıntılar yaşamaktadır. Camilerimizin çoğunda hutbeler uzun tutulmakta ve görevine yetişmeye çalışanlara işe zamanında dönememe korkusu yaşatılmaktadır. (C21) ”

Cemaat hutbeler konusunda din görevlilerinin aksine bir iletişim engeli olarak alıcıdan kaynaklanan bir husus beyan etmemiştir.

İletişimin içinde gerçekleştiği ortamın psikolojik ve fiziksel özellikleri gönderilen mesajın yorumlanmasını önemli ölçüde etkiler. İletişim ortamı; iletişim sürecini yönlendiren, kontrol eden kaynak açısından önemli olduğu

gibi, mesajı anlayıp anlamlandırması bakımından alıcı içinde son derece önemlidir.⁵ Cami içi önemli bir eğitim ve iletişim faaliyeti olan hutbeler konusunda yapılan değerlendirmelerde cami ortamının bir iletişim engeline dönüştüğü hususunda hem din görevlileri hem de cemaatten fikir beyan edenler olmuştur. Din görevlileri ve cemaatin bir kısmı cami içi fiziki şartlardan kaynaklanan bazı olumsuzlukları hutbelerin anlaşılıp anlamlandırması bakımından ortam engeli olarak görmekteyler.

Vaazlar Konusunda Karşılaşılan İletişim Engellerine Dair Bulgular

Din görevlilerine vaazlar konusunda iletişim engelleri hakkındaki fikirleri sorulmuştur. Din görevlileri konuyla ilgili olarak tablo 5'de belirtilen hususları dile getirmişlerdir. Din görevlilerinin bu konuda belirtmiş olduğu birden fazla yargı ifadeleri tablodaki ilgili yargı ifadesine frekans olarak eklenmiştir.

Tablo 5 Vaazlar Konusunda İletişim Engellerine Dair Din Görevlilerinin Görüşleri

	<i>F</i>
Vaazların merkezi sistemle yapılması	22
Vaizin kendini dinletememesi	18
Vaaza halkın sonradan iştirak etmesi	16
Vaazların bilindik tek tip yöntemlerle yapılması	6
Cami ortamının sıkıcı ve bunaltıcı olması	6
Konuların ilgi çekici olmaması	2
Hep aynı kişilerin vaaz edışı	2
Din görevlisi yetersizliklerinin yapılan vaaza yansması (heyecan, bilgisizlik, tecrübe eksikliği vb.)	2

Vaazlar konusunda din görevlilerinin çoğunluğu merkezi sistem vaazların (22) iletişim engeli olduğu hususunu dile getirirken din iletişimde kanal engeline vurgu yapmaktadırlar. Bununla birlikte din görevlileri diğer değerlendirmelerin genelinde iletişim engeli olarak kaynağı görmekteyler. Yapılan açıklamalardan bu kaynağın, merkezi sistem vaazı gerçekleştirilengörevliler yanında camilerinde vaaz eden din görevlileri olduğu anlaşılmaktadır. Din görevlilerinin kaynak engelleri olarak gördükleri değerlendirmelerde mesajın aktarımında devreye girebilecek materyallerin kullanımındaki yetersizliklerden yani; sunuş

⁵ Canlı, Mustafa, "Hz. Peygamber Örneğinde Din Hizmetlerinde Sözlü ve Sözsüz İletişim", *I. Din Hizmetleri Sempozyumu*, DİB Yayınları, Ankara-2008, c. I, s. 386.

yetersizliklerinden kaynaklanan iletişim engelleri daha ağırlıktadır. Vaazlara halkın sonradan gelmesi (16) şeklindeki bir durum alıcı kaynaklı iletişim engeli olarak görülürken, konuların ilgi çekici olmaması (2) şeklindeki değerlendirme de mesaj engeli olarak karşımıza çıkmaktadır. Din görevlileri tarafından cami ortamının sıkıcı ve bunaltıcı olması (6) şeklinde yapılan bir değerlendirme de ortam engeline işaret etmektedir. Vaazlar konusunda karşılaşılan iletişim engelleriyle ilgili olarak din görevlilerinin görüşlerinden bazıları şu şekildedir:

“Din görevlileri yeterli bilgiye sahip olmadıklarından vaazları önlerindeki kitaplardan ve kâğıtlardan okuyorlar. Yaptıkları vaazlar da doyurucu ve tatmin edici olmuyor...(D21) ”

“Merkezi vaaz sistemi cemaatin büyük bölümü tarafından istenilmeyen bir durumdur. Çok defalar cemaatten“Hocam bu ne konuşuyor, sen bir şeyler anlatsan daha etkili olur” şeklinde sözler duymuşumdur. Cemaat vaazi karşılarında duran birinden duymak istiyor. Karşınızdaki vaiz cemaate gerektiğinde jest ve mimiklerle konuyu daha etkili bir şekilde sunabiliyor. Sonuç olarak cemaat vaiz çok iyi olamasa da kürsüde birinin durmasını merkezi sisteme tercih ediyor. (D15) ”

“(…) Her fedakârlığı cemaatten beklemiyoruz. Ancak cuma günü olsun cemaatin on, on beş dakika önce camiye gelip yapılan vaazlardan istifade etmesini arzu ediyoruz. Bu konuda cemaatimizin gevşek oluşu yapılan vaazların etkisini azaltıyor...(D27) ”

Cemaate vaazlar konusunda iletişim engelleri hakkındaki fikirleri sorulmuştur. Cemaat konuyla ilgili olarak tablo 6’da belirtilen hususları dile getirmiştir. Cemaatin bu konuda belirtmiş olduğu birden fazla yargı ifadeleri tablodaki ilgili yargı ifadesine frekans olarak eklenmiştir

Tablo 6 Vaazlar Konusunda İletişim Engellerine Dair Cemaatin Görüşleri

	<i>F</i>
Vaazların bilindik tek tip yöntemlerle yapılması	16
Vaazların merkezi sistemle yapılması	10
Konuların ilgi çekici olmaması	8
Vaazların korkutucu uzaklaştırıcı bir anlayışla yapılması	8
Vaizin kendini dinletememesi	4
Vaazın cemaatin eğitim ve sosyal seviyesinden uzak olması	4
Hep aynı kişilerin vaaz edışı	4
Din görevlisi yetersizliklerinin yapılan vaaza yansması (heyecan, bilgisizlik, tecrübe eksikliği vb.)	4
Vaazlar için cami ortamının müsait olmayışı	2

Tablo 6'daki bilgilere göre cemaatin çoğunluğu vaazların bilindik tek tip yöntemlerle yapılmasını (16) iletişim engeli olarak ilk sırada görürken kaynak engeline vurgu yapmaktadırlar. Bununla birlikte diğer değerlendirmelerde de iletişim engelinin temelinde kaynağın yer aldığı görülmektedir. Din görevlilerinin görüşlerinde olduğu gibi cemaatin kaynak engeli olarak gördüğü değerlendirmelerde sunuş yetersizliklerine dayalı kaynak engelleri özellikle belirtilmektedir. Cemaat; din görevlileri gibi her ne kadar ilk sıraya koymasa da merkezi sistem vaazlarını büyük bir engel olarak görmektedir. Vaazlarda karşılaşılan iletişim engelleriyle ilgili olarak cemaatten bazılarının düşünceleri şu şekildedir:

"(...) Yapılan vaazlar ilmihale bağlı ilmihal bilgilerinin tekrarından başka bir şey değil, insanların ilgisini cezp edecek değişik konuların halka sunulması şart...(C8) "

"Vaaz eden birçok hocamız belki de ayda yılda bir gelen insanları korkutarak ikna etmeye çalışmaktadır. Oysa dini cazip hale getirip insanları camiye çekmek için korkutmak artık bir işe yaramıyor...(C13) "

Din görevlileri ile yapılan görüşmelerde özellikle hutbe ve vaazlar konusunda kaynak nedenli iletişim engellerinin yoğunlaştığı görülmektedir. Din görevlisinin iletişime girdiği konu hakkında mesajın kurgulanmasında, mesajı ifadelendirilip iletmede ortaya çıkacak olan yetersizlikler iletişimin başarıya ulaşmasında bir engel olarak kendini göstermektedir.⁶

Nitekim yapılan görüşmelerde teknik yetersizliklerin cami içi ve cami dışı hemen her faaliyette bir iletişim engeli olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Özellikle hutbe ve vaazlar konusunda hem din görevlileri hem de cemaat, kaynağa bağlı teknik yetersizliklere dayalı iletişim engellerinin varlığından söz etmektedirler. Teknik yetersizlikler içerisinde hutbeler konusunda mesajı düzenleme yetersizliği ağırlıktayken, vaazlar konusunda da sunuş yetersizlikleri ağırlıktadır.

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından uygulanmakta olan merkezi hutbe hazırlama ve mezkezi vaaz verme uygulaması hem içerik hem de şekil açısından hitap edildikleri çevrelere yabancı kalmakta, tatmin edici olamamaktadır. Yani farklı yerlerdeki camilerde tek tip hutbe ve vaaz uygulamasının cemaatin sosyal yapısına, kültür ve bilgi seviyesine uymamakta; bu durum iletişim engeline dönüşebilmektedir.

⁶Cebeci, Suat, *Öğrenme Öğretme Streçlerinde Dini İletişim*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2003, s. 292.

Din görevlileri ve cemaatinhutbe ve vaazlar konusunda karşılaştıkları iletişim engelleri bağlamında araştırma bulguları doğrultusunda verilen yukarıdaki bilgilerin önemli bir kısmı benzer araştırmalar tarafından da desteklenmektedir. Yapılan araştırmalarda hem din görevlilerinin hem de cemaatin, hutbeler konusunda mesleki başarının beklenen seviyede olmadığı, din görevlilerinin çoğunun vaaz ve hutbe hazırlama, sunma konusunda cemaatitatinemededikleri, vaaz ve hutbelerin doyurucu olmadıkları, din görevlilerinin vaaz etmedikleri, edemedikleri gibi görüşlere sahip olması dikkat çekicidir.⁷

Yaz Kur'an Kurslarında Karşılaşılan İletişim Engellerine Dair Bulgular

Din görevlilerinden yaz Kur'an kursları konusunda karşılaşılan iletişim engellerine dair düşüncelerini belirtmeleri istenmiştir. Din görevlileri konuyla ilgili olarak tablo 7'de belirtilen hususları dile getirmişlerdir. Din görevlilerinin birden fazla belirtmiş olduğu yargı ifadeleri tablodaki ilgili yargı ifadesine frekans eklenmiştir.

Tablo 7 Yaz Kur'an Kursları Konusunda İletişim Engellerine Dair Din Görevlilerinin Görüşleri

	F
Kurslarda devam zorunluluğu olmaması ve öğrencilerin kurslara ilgisizliği	26
Öğrencilerin yaş ve öğrenim düzeylerinin birbirinden farklı olması	18
Yaz Kur'an kurslarının çocukların tatil yapacağı zamana denk gelmesi	16
Yaz Kur'an kurslarının sıcak ve bunaltıcı aylara denk gelmesi	10
Ailelerin ilgisizliği	8
Yeniliklerden uzak kalınarak eski usul ve yöntemlerde ısrar edilmesi	6
Camilerde okullar gibi masalı, tahtalı sınıf ortamının olmaması	4
Öğrencilerin kalabalık olması, bu durumun öğrenmeyi ve disiplini zorlaştırması	4
Din görevlilerinin ilgisiz olması	2

Tablo 7'deki bilgilere göre din görevlilerinin değerlendirmelerinde yaz Kur'an kurslarıyla ilgili karşılaşılan iletişim engellerininortam engelleri noktasında yoğunlaştığı görülmektedir. Din görevlileri kurslarda devam zorunluluğunun olmamasına bağlı olarak öğrencilerin ilgisizliğini önemli bir

⁷Buyrukcu,Ramazan, *Din Görevlisinin Mesleğini Temsil Gücü*, TDV Yayınları, Ankara-2008, s. 163;Demirkol, Bekir, "Vaizlerin Ehliyetleri ve Mesleğe Yatkınlıkları Üzerine Deneysel Bir Araştırma", *AÜİFD*, XXXI, Ankara-1989, s. 283; Aşkoğlu, Nevzat Yaşar, "Vaizlerde Aranacak Temel Yeterlilikler Üzerine", *CÜİFD*, VIII/2, Sivas-2004, s. 18.

iletişim engeli olarak görürken aynı zamanda bir alıcı engeline de dikkat çekmektedirler. Bazı din görevlileri de ailelerin ilgisiz oluşunu ifade ederek iletişim engelinin temelinde farklı bir alıcıya işaret etmektedirler. Kurslarda yeniliklerden uzak kalınarak eski usul ve yöntemlerde ısrar edilmesi (6) şeklindeki görüşler ile din görevlilerinden bazıları öz eleştiri yaparak iletişim engellerinin temelinde kendilerinin olduğunu ifade etmişlerdir. Yine bazı din görevlileri de kendilerinden kaynaklanan iletişim engellerinin din görevlilerinin yaz Kur'an kursları faaliyetine gereken hassasiyeti göstermeyeşine bağlamaktadırlar. Yaz Kur'an kurslarında karşılaşılan iletişim engelleri ile ilgili olarak din görevlileri tarafından ortaya konulan görüşlerden bazıları şu şekildedir:

“Yaz Kur'an kurslarında görev alan öğreticilerin konuya gereken hassasiyeti göstermeyip, maddi kazanımları ön planda tutmasını büyük bir iletişim engeli olarak görüyorum. Bir defa camilerimiz ticarethane değil. Bu türden imamların; çocukların ve yetişkinlerin din eğitiminde, onlarla iletişimde başarılı olması mümkün değil...(D7) ”

“Devam zorunluluğunun olmayışı büyük bir sorundur. Din görevlileri çocukları ellerinde tutabilmek için bir taraftan çocuklarla uğraşırken, diğer taraftan da ailelerini ikna etmeye uğraşmaktadırlar. Yasal zorunluluk olsa tabi ki durum biraz değişir. Diğer bir sorun ise din görevlisinin dersini ve talebelerini sevmesi ve kendini sevdirebilmesi, camiye ya da kursu cazip kılmasıdır. Bunu gerçekleştiremediğinizde yaz Kur'an kurslarına rağbeti arttıramazsınız, çocuklarla da iletişimde başarılı olamazsınız. Bazı arkadaşlarımız maalesef kaba davranmaları kırıcı olmaları sebebiyle öğrenciler tarafından sevilmemektedir.”(D9) ”

“Yaş öğrenim düzeyleri birbirinden farklı olan öğrencilere aynı ortamda bir şeyler anlatmak oldukça güç oluyor...(D3) ”

Kayadibi, din görevlilerine yönelik yaptığı araştırmada, yaz Kur'an kurslarında verimliliği azaltan, başarıyı etkileyen unsurlar arasında yaz kurslarına devam konusunun tamamen ihtiyari oluşu, devamsızlık yapanlara bir müeyyidenin olmayışı, öğrencinin çokluğu, sürenin kısalığı, bazı camilerde görevlinin tek oluşu, velilerin ilgisizliği gibi benzer sonuçlara ulaşmıştır.⁸

Cemaatten yaz Kur'an kursları konusunda karşılaşılan iletişim engellerine dair düşüncelerini belirtmeleri istenmiştir. Konuyla ilgili olarak

⁸Kayadibi, Fahri, *Yaygın Din Eğitiminde Cami ve Görevlileri*, DİB Yayınları, Ankara-2000, s. 161.

cemaatin belirttiği hususlar tablo 8’de gösterilmiştir. Cemaatin birden fazla belirtmiş olduğu yargı ifadeleri tablodaki ilgili yargı ifadesine frekans olarak eklenmiştir.

Tablo 8 Yaz Kur’an Kursları Konusunda İletişim Engellerine Dair Cemaatin Görüşleri

	<i>F</i>
Din görevlilerinin kursları cazip kılıcı etkinliklerde bulunmaması	17
Camilerde okullar gibi masalı, tahtalı sınıf ortamının olmaması	11
Yeniliklerden uzak kalınarak eski usul ve yöntemlerde ısrar edilmesi	10
Yaz Kur’an kurslarının sıcak ve bunaltıcı aylara denk gelmesi	9
Din görevlilerinin verdiği eğitimin öğrenciler için faydalı olmaması	9
Kurslarda devam zorunluluğunun olmaması ve öğrencilerin kurslara ilgisizliği	8
Öğrencilerin kalabalık olması, bu durumun öğrenmeyi ve disiplini zorlaştırması	6
Din görevlisinin sevilmemesi bu yüzden kurslara katılmak istenmemesi	6
Yaz Kur’an kurslarının çocukların tatil yapacağı zamana denk gelmesi	5

Din görevlileri yaz Kur’an kurslarında karşılaşılan iletişim engellerinin temelinde ortam engellerini ön planda görürken cemaat ise kaynak engellerini ön planda görmektedir. Bununla birlikte cemaat diğer değerlendirmeleriyle ortam engellerine dikkat çekmektedir. Yapılan görüşmelerde yaz Kur’an kursları konusunda az sayıda cemaat alıcı engeli olarak öğrencilerin ilgisizliği şeklinde değerlendirme yapmıştır. Bunun sebebi olarak din görevlileri gibi kurslarda devam zorunluluğunun olmaması şeklinde açıklama yapanlar olduğu gibi din görevlisinin sevilmemesi şeklinde açıklama yapanlar da olmuştur. Yaz Kur’an kurslarında karşılaşılan iletişim engelleriyle ilgili olarak cemaatin görüşlerinden bazıları şu şekildedir:

“Camilerimizde hala sözel anlatım ve ezbere dayalı bir eğitim anlayışı var. İmamlarımıza pedagojik eğitim mutlaka verilmeli ve çocuk gelişimi konusunda daha bilinçli olmaları sağlanmalıdır. (C8) ”

“Günümüzde ve çevremizde çocukları camiye gelmeye alıştırmak için özellikle küçük yaşlardan itibaren camiye onların vakit geçirebilecekleri, eğlenebilecekleri, geldiklerinde ödüllendirildikleri bir yer haline getiren din görevlisi sayısı oldukça az...(C34) ”

Cami Derslerinde Karşılaşılan İletişim Engellerine Dair Bulgular

Din görevlilerinden cami dersleri konusunda karşılaşılan iletişim engellerine dair düşüncelerini belirtmeleri istenmiştir. Konuyla ilgili olarak din görevlilerinin belirttiği hususlar tablo 9’da gösterilmiştir. Din

görevlilerinin bu konuda belirtmiş olduğu birden fazla yargı ifadeleri tablodaki ilgili yargı ifadesine frekans olarak eklenmiştir.

Tablo 9 Cami Dersleri Konusunda İletişim Engellerine Dair Din Görevlilerinin Görüşleri

	<i>F</i>
Cemaatin İlgisizliği	17
Zamanın müsait olmayışı	15
Din görevlilerinin bu dersleri cazip hale getirecek etkinliklerde bulunmayışı	7
Din görevlilerinin ilgisizliği	3
Cemaatin din görevlisinin verdiği bilgilere güvenmeyişi	2
Din görevlisinin sevilmemesi	2

Cami içi önemli faaliyetlerinden bir tanesi olan cami derslerinde karşılaşılan iletişim engelleri konusunda din görevlilerinin cemaatin ilgisizliği (17) şeklindeki değerlendirmeleri ağırlıklı olarak alıcıdan kaynaklanan bir engelin varlığını ortaya koymaktadır. Din görevlilerinden bazıları ayrıca bir özeleştiri yaparak bu konuda karşılaşılan iletişim engellerinin sebebi olarak kendilerini de görmektedirler. Bununla alakalı olarak bazı din görevlileri cemaatin din görevlisinin verdiği bilgilere güvenmeyişi, din görevlisinin sevilmemesi şeklindeki başlıklar içerisinde din görevlilerinden kaynaklanan iletişim engellerini beyan etmişlerdir. Yapılan görüşmelerde din görevlilerinin büyük bir çoğunluğunun zamanın müsait olmayışını cami derslerinde bir iletişim engeli olarak görmeleri dikkat çekicidir. Bu durum din görevlilerinin kaynak engelinden sonra cami dersleri konusunda en büyük engel olarak ortam engelini gördükleri sonucuna götürmektedir. Din görevlilerinin bu konudaki düşüncelerinden bazıları şöyledir:

“Ders vermeye çalıştığımız cemaatin farklı yaş ve eğitim seviyesinde olmasını cami dersleri konusundaki iletişim engeli olarak görmekteyim. Çok yaşlı olan cemaatimize bir şeyler öğretmek çocuklara bir şeyler öğretmekle kıyaslanamayacak derecede zor olmaktadır. Söylediklerimizle onların sahip olduğu bilgiler çelişir gibi görüldüğünde ise işimiz iyice zorlaşmaktadır. (D27) ”

“En çok muzdarip olduğumuz konulardan birisi cemaatin ilgisiz ve meraksız olması. Cemaat zaten az, köyün yaş ortalaması çok yüksek, insanlar hep göç etmişler. Cemaat genellikle ilgisiz, namaz kalıp gitmek istiyor. (D15) ”

Cemaatten cami dersleri konusunda karşılaşılan iletişim engellerine dair düşüncelerini belirtmeleri istenmiştir. Konuyla ilgili olarak cemaatin belirttiği hususlar tablo 10'da gösterilmiştir. Cemaatin bu konuda belirtmiş olduğubirden fazla yargı ifadeleri tablodaki ilgili yargı ifadesine frekans olarak eklenmiştir.

Tablo 10 Cami Dersleri Konusunda İletişim Engellerine Dair Cemaatin Görüşleri

	<i>F</i>
Zamanın müsait olmayışı	26
Din görevlilerinin bu dersleri cazip hale getirecek etkinliklerde bulunmayışı	12
Din görevlilerinin ilgisizliği	8
Cemaatin ilgisizliği	4
Din görevlisinin sevilmemesi	3

Cami derslerinde karşılaşılan iletişim engelleri konusunda din görevlileri alıcı nedenli iletişim engellerini ön planda görürken cemaat zamanın müsait olmayışı (26) görüşüyle ortam engellerini öncelikli iletişim engeli olarak görmektedir. Ayrıca cemaatin; ortam engellerinden sonra cami dersleri konusunda en büyük engel olarak kaynak engellerini ifade ettikleri görülmektedir. Din görevlileri ve cami cemaatinin değerlendirmeleri karşılaştırıldığında cemaatin cami derslerine olan ilgisizliğinin kaynak ve ortam engelleri sebepli olduğu anlaşılmaktadır. Bazı cami cemaati cami içi ve cami bağlantılı diğer etkinliklerde pek nadir rastladığımız bir öz eleştiride bulunmuştur. Cemaatin cami derslerinde ilgisiz oluşunu (4) iletişim engeli olarak gören cemaat alıcı kaynaklı bir iletişim engelinden söz etmiştir.

Halkla İlişkilerde Karşılaşılan İletişim Engellerine Dair Bulgular

Din görevlilerine cami dışında halkla ilişkiler konusunda karşılaştıkları iletişim engelleri sorulmuş, din görevlilerinin bu konuda verdikleri cevaplar tablo 11'de gösterilmiştir. Konuyla ilgili belirtilen birden fazla yargı ifadeleri tablodaki ilgili yargı ifadesine frekans olarak eklenmiştir.

Tablo 11 Halkla İlişkiler Konusunda İletişim Engellerine Dair Din Görevlilerinin Görüşleri

	<i>F</i>
Dinde olmayan gelenekler adı altında birçok hurafe ve davranışların din görevlisi tarafından yapılmasının istenmesi aksi takdirde din görevlisine cephe alınması	16
Cemaatin sadece kendisiyle ilgili olan mevlit cenaze gibi programlarda din görevlisini hatırlaması	12
Cemaatin din görevlisi rolüne bürünerek din görevlisine hükmetmeye çalışması	12
Cemaatin yapılan etkinliklere karşı ilgisiz oluşu	10
Cemaatin din görevlilerini dinî bilgi ve yaşantı ile değil yaş, ses, kılık kıyafet, saç, sakal gibi yüzeysel kriterlerle değerlendirmesi	8
Cami ve cemaatle ilgisi olmayanların veya değişik cemaat ve tarikatlara mensup olanların din görevlileri hakkında peşin hükümlü olması	6
Cemaatin imamların özel yaşantısını denetim altında bulundurmaya çalışması	4
Cemaatin din görevlisinin verdiği bilgilere güvenmeyişi	2
Din görevlisinin diyalogda yetersiz olması	2

Tablo 11'deki bilgilere göre iki görüş hariç din görevlileri halkla ilişkilerde karşılaşılan iletişim engellerinin alıcı nedenli olduğunu belirtmişlerdir. Alıcı nedenli bu engellerin cemaatin önyargıları, referans grupları, algı düzeyleri ve kişilik özelliklerinden kaynaklandığı görülmektedir. Yapılan görüşmelerde din görevlileri halkla iletişim konusunda çoğunlukla kendilerini başarılı bulmakta, halkla ilişkileri geliştirmek için iletişimin öngördüğü etkinliklerin birçoğunu yapmaya çalıştıklarını belirtmektedirler. Bununla birlikte bazı etkinliklerin çeşitli sebeplerden dolayı gerçekleştirilemediğini ifade etmektedirler. Halkla ilişkilerde karşılaşılan iletişim engellerine dair din görevlilerinin görüşlerinden bazıları aşağıda sunulmuştur:

“Bir iki kitap okuyan; din görevlisini sınamaya, onun hatalarını bulmaya çalışıyor. Bu insanlar tarafından cami içi ve cami dışı görevlerde hocaya hocalık öğretilmeye çalışılıyor. Takvim yaprağı hocalığı son zamanların en büyük hastalıklardan bir tanesi olmuştur. Okudukları takvim arkası bilgilere dayanarak din görevlisine bir şeyler öğretmeye çalışsan, kendisini bir şeyler biliyor havasına sokan cami cemaati din görevlileri için büyük bir sorun teşkil etmektedir. (D11) ”

“Hurafelerin dindenmiş gibi algılanıp çoğu zaman din görevlisinin fikirlerine itibar edilmemesi büyük bir iletişim engelidir. Yerleşmiş adetleri kaldırmak zor oluyor. Siz ne kadar yanlış olduğunu söyleyiniz de bu tür şeyleri düzeltmek neredeyse imkânsız...(D30) ”

“(…) Cemaatin gözü din görevlisinde. Her şeyine karışıyorlar. Bunu doğal hakkı olarak görüyorlar. (D33) ”

Cemaate cami dışında halkla ilişkiler konusunda karşılaştıkları iletişim engelleri sorulmuş, cemaatin bu konuda verdikleri cevaplar tablo 12’de gösterilmiştir. Konuyla ilgili belirtilen birden fazla yargı ifadeleri tablodaki ilgili yargı ifadesine frekans olarak eklenmiştir.

Tablo 12 Halkla İlişkiler Konusunda İletişim Engellerine Dair Cemaatin Görüşleri

	<i>F</i>
Din görevlisinin davranışlarında ve söylemlerinde samimi olmayışı	20
Din görevlisi içinde bulunduğu misyonu temsil edecek nitelikte kılık kıyafetine, konuşmalarına dikkat etmeyişi	10
Din görevlisinin mevlit, cenaze, düğün, nişan gibi halk nezdinde son derece önemli olan etkinliklere karşı ilgisiz oluşu	8
Din görevlisinin halkın içinde yer almayı evden camiye camiden eve bir anlayışla görevini yürütmesi, cemaati tanıyamaması	8
Din görevlisinin alçak gönüllü ve anlayışlı olmaması	8
Cemaatin din görevlisinin verdiği bilgilere güvenmeyişi	4

Cemaatin halkla ilişkiler konusunda karşılaşılan iletişim engellerine dair görüşlerinde kaynak nedenli iletişim engelleri hâkimdir. Cemaatin büyük çoğunluğunun görevlilerinin ilmi ile amel olmayışını, davranışlarında ve söylemlerinde samimi olmayışını (20) halkla ilişkiler konusunda iletişim engeli olarak görmektedir. Din görevlilerinin söylemleri ile eylemleri arasındaki uyumluluk “ilmi ile âmil olma durumu”inandırıcılık düzeyini arttıran önemli hususlardandır. Söyledikleri ile yaptıkları arasında tutarlılık olmayan din görevlilerinin iletişimde başarıyı yakalaması mümkün gözükmemektedir.⁹ Bununla birlikte din görevlilerinin samimiyeti ve içtenliği, cemaat nazarında saygınlığını artıracak ve iletişim tekniği açısından var olan eksikliklerini büyük oranda fark ettirmeyecektir.¹⁰

⁹ Cebeci, Suat; *“İletişim Kavramı ve Modelleri”*, (Din Eğitimi ve Din Hizmetlerinde Rehberlik içinde). Ay, Mehmet Emin (Ed.), Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi, Eskişehir-2010, s. 164-165; Kayadibi,Fahri, *age*, s. 72-73.

¹⁰ Kazancı,Ahmet Lütfi,*Peygamber Efendimizin Hitabeti*,Marifet Yayınları,İstanbul-1995,s. 89.

Buyrukcu, din görevlilerine yönelik yaptığı araştırmadacemaatin, üzerinde en çok ve titizlikle durduğu hususun, imamların sahip oldukları ferdi ve insani özellikler olduğunu bu durumun da genelde imamların davranışlarının ve yaşayışlarının dinî esaslara uygun olup olmadığı şeklinde değerlendirdiğini ifade etmektedir.¹¹ Cemaatin bu konudaki düşüncelerine bakıldığında Buyrukcu'nun yaptığı araştırma ile bu araştırmanın verileri birbirini desteklemektedir. Bununla birlikte bazı cami cemaati tarafından din görevlilerinin aksine din görevlisinin içinde bulunduğu misyonu temsil edecek nitelikte kılık kıyafetine, konuşmalarına dikkat etmeyişinin önemli bulunduğu, kendileri için bir iletişim engeli olduğu ileri sürülmektedir. Halkla ilişkilerde karşılaşılan iletişim engellerine dair cemaatin görüşlerinden bazıları şu şekildedir:

“Din görevlilerinin mevlit, cenaze, düğün gibi halk nezdinde son derece önemli olan etkinliklere karşı ilgisiz oluşu, bir fırsat olarak değerlendirilmesi gereken bu tür etkinlikleri bazen para mevzusu olarak görmeleri din görevlilerine olan bakışımı değiştirmiştir...(C30) ”

“Genç imamlarımız her yaştan cemaatle bir araya gelebiliyorken görevinde belli bir süre geçirmiş olanlar maalesef sadece dükkân açar gibi camiye geliyorlar. Karşısındaki kişi madde bağımlısı da olsa onların görevi bu insanları topluma kazandırmak olmalıdır. Sıkıntılı insanlardan uzak duruyorlar, onları kazanmaya çalışmıyorlar ve önyargılı yaklaşıyorlar. (C28) ”

Din görevlisinin iletişim başarısını etkileyen unsurlardan bir tanesi de sahip olduğu kişilik özellikleridir.¹² Bu özellikler iletişimin olup olmasını ve iletişimin başarısını etkilemektedir. Yapılan birçok çalışmada cami cemaatinin din görevlilerinin ideal kişilik özelliklerine sahip olmaları yönünde bir beklenti içerisinde oldukları ortaya konulmuştur.¹³ Gerçekleştirilen görüşmelerde de cemaat, özellikle din görevlilerinin kişilik özelliklerindeki bir takım eksikliklericami dışı halkla ilişkilerde iletişim engelleri olarak görmektedir. Cemaat tarafından yapılan değerlendirmelerde iletişim engelleri içinde kişilikle ilgili olarak inanılabilirlik, güvenilirlik ve çekicilik özelliklerinin dile getirildiğine şahit olunmaktadır. Halkla ilişkilerde karşılaşılan iletişim engelleri konusunda az sayıda cemaat çeşitli

¹¹ Buyrukcu, Ramazan, age, s. 163.

¹² Cebeci, Suat, *Öğrenme Öğretme Süreçlerinde Dinî İletişim*, s. 162

¹³ Cebeci, Suat, *“Din Görevlisinden Beklentiler ve Din Görevlilerinin Mesleki Yeterlilikleri”*, Bilimsel Araştırma Projesi Sonuç Raporu, Sakarya Üniversitesi, Sakarya-2007, s. 99.

sebeplerle cemaatin din görevlisinin verdiği bilgilere güvenmeyişi (4) değerlendirmesinde bulunmuş olup, bu düşünceleriyle iletişim engelinin sebebi olarak alıcıya işaret etmişlerdir.

İbadetlerde Karşılaşılan İletişim Engellerine Dair Bulgular

Din görevlilerine cami içinde gerçekleştirilen ibadetler (Kur'an okuma, namaz kıldırma, dua etme vb.) konusunda iletişim engellerine dair fikirleri sorulmuştur. Din görevlileri konuyla ilgili olarak tablo 13'te belirtilen hususları dile getirmişlerdir. Konuyla ilgili belirtilen birden fazla yargı ifadeleri tablodaki ilgili yargı ifadesine frekans olarak eklenmiştir.

Tablo 13 İbadetler Konusunda İletişim Engellerine Dair Din Görevlilerinin Görüşleri

	<i>F</i>
Sürekli olarak toplanan yardımların yapılan hizmetleri unutturması	20
Cemaatin din görevlisinin kusurlarını araştırması	18
Cemaatin cami içi gerçekleştirilen faaliyetlere karşı ilgisiz oluşu	12
Din görevlisinin sesinin ve okuyuşunun yetersiz oluşu	10
Namazların hızlı veya yavaş kıldırılıyor olması	8
İbadetlerin aksatılması durumunda cemaatin müsamahakâr olmaması	4

Tablo 13'deki bilgilere göre din görevlileri çoğunlukla alıcıdan kaynaklanan iletişim engellerinden söz etmektedirler. Bazı din görevlileri de din görevlisinin sesinin ve okuyuşunun yetersiz oluşu (10) şeklindeki değerlendirmeleriyle bir öz eleştiri yaparak iletişim engelinin sebebi olarak kaynağı görmektedirler. Camilerde ve camilerle bağlantılı olarak gerçekleştirilen iletişim faaliyetlerinde bir taraftan ortamın fiziki özellikleri, bir taraftan da ortamla bağlantılı ileten ve iletilen konumdaki kişilerin olumsuz ve yanlış algılamaları iletişim engeli olarak kendini gösterebilmektedir.¹⁴ Nitekim din görevlilerinin çoğunluğu camilerde toplanan yardımlardan şikâyet ederek bu işin yapılan hizmetleri unuttuğunu ifade ederken (20) iletişimde ortam engeline dikkat çekmektedirler. İbadetler konusunda karşılaşılan iletişim engelleriyle ilgili olarak din görevlilerinin düşüncelerinden bazıları şöyledir:

“Okunan ayetlere, kılınan namazlara, alınan abdeste kadar bazı insanların gözül din görevlisinin üzerindedir. Bu insanlar din görevlisinin

¹⁴Açıkgöz, Hacı Mustafa, *Etkili İletişim*, Elis Yayıncılık, Ankara-2005.

hatalarını tespit etmeyi bir başarı olarak görmektedirler. Bütün bu durumlar din görevlisini insanlar arasında mesafe koymaya zorlamaktadır. (D12) ”

“Cemaat kendisini jüri üyesi gibi değerlendirme kurumu olarak görmektedir. Camiye vaktinde geliyor mu? Namazı nasıl kaldıracak? Hata yapacak mı? Namazda okuduğumuz sureleri bile eleştirenler oluyor. Kısa okudu, uzun okudu.vs (D10) ”

“Sürekli yardım toplanması cemaati biktirmiş durumda. Yardım toplanmadığı bir Cuma’dan sonra cemaaten biri “hoca bugün parasız namaz kıldık” demişti. Yardımlar din görevlilerini zorlayan bir sorun...(D15) ”

Cemaatten cami içerisinde gerçekleştirilen ibadetler (Kur’an okuma, namaz kaldırma, dua etme vb.) konusunda karşılaştıkları iletişim engellerine dair düşüncelerini belirtmeleri istenmiştir. Cemaatkonuyla ilgili olarak tablo 13’te belirtilen hususları dile getirmişlerdir. Konuyla ilgili belirtilen birden fazla yargı ifadeleri tablodaki ilgili yargı ifadesine frekans olarak eklenmiştir.

Tablo 14 İbadetler Konusunda İletişim Engellerine Dair Cemaatin Görüşleri

	F
Din görevlisinin ibadet görevine özen göstermeyişi	23
Din görevlisinin sesinin ve okuyuşunun yetersiz oluşu	13
Din görevlisinin cami içi gerçekleştirilen faaliyetlere karşı ilgisiz oluşu	10
Din görevlisinin din hizmetlerinde yeterli bilgiye sahip olmayışı	8
Camilerde sürekli olarak para toplanması	8

Yapılan değerlendirmelerde cemaat, ibadetler konusunda din görevlilerinin aksine ağırlıklı olarak kaynak nedenli bir iletişim engeline vurgu yapmaktadır. Bununla birlikte cemaat, din görevlileri kadar olmasa da camilerde toplanan yardımların (8) bir iletişim engeli olduğunu dile getirmektedir. Din görevlilerinin değerlendirmelerinde, bu durumun temelinde toplum içerisinde itibarını ve fonksiyonunu zedeleyici bir unsur olarak görmelerinin etkisinin büyük olduğunu söylemek mümkündür. İbadet faaliyetleri konusunda karşılaşılan iletişim engellerine dair cemaatin görüşlerinden bazıları şu şekildedir:

“(…) Hocaların birçoğu tam ezan okunurken camiye geliyor, camiyle ilgilenmiyor, görevini layıkıyla yerine getirmiyor. Bu durum beni camiden ve

din görevlimizden soğuttu. Hutbe ve vaazda söyledikleri benim için pek de bir anlam ifade etmiyor. (C14) ”

“Hoca hafta tatili diye namaza gelmek istemeyip vaktini evde geçiriyorsa benim bu din görevlisiyle ne kadar iletişim kurmamı beklersiniz? Namazlardan sonra okunacak olan aşırlara din görevlisinin özen göstermeyişi, her namazın sonunda âmin denilip caminin terk edilişi, bana bir kaçış izlenimi veriyor; beni tüzüyor. Açıkça söyleyeyim böyle yapan, bunu alışkanlık haline dönüştüren din görevlilerine karşı zihnimde olumsuz düşünceler beliriyor. Bu konunun basit gibi görünen büyük bir engel olduğunu düşünüyorum...(C6) ”

İbadetler konusunda cami cemaati büyük bir çoğunlukla kaynak nedenli iletişim engellerinden söz ederken, din görevlilerinden bazıları da kendilerinden kaynaklanan engelleri kabullenmektedir. Cemaat tarafından ileri sürülen kaynak nedenli iletişim engelleri genel olarak kişilik özelliklerine dayalı iletişim engelleri şeklindeyken bunun yanında bilgiye dayalı engeller de söz konusudur. Hem din görevlileri hem de cemaattarafından ortak engel olarak görülen din görevlisinin sesinin ve okuyuşunun yetersiz oluşu teknik bir iletişim engeli olarak karşımıza çıkmaktadır.

İbadetler konusunda alıcı nedenli iletişim engelleri olarak değerlendirilen hususların tamamı din görevlilerine aittir. Bu değerlendirmelerin, din görevlilerinin ibadetler konusunda davranışlarına getirilen eleştiriler ve cemaatin ilgisizliği etrafında yoğunlaştığı görülmektedir.

SONUÇ

Cami içerisinde gerçekleştirilen her türlü eğitim öğretim etkinliklerinde hangi iletişim engelini nerede ortaya çıktığının bilinmesi engelleri ortadan kaldırma açısından son derece önemlidir. Dinî mesajın düzenlenip iletişim sürecinin tamamlanmasına kadar işlemler dizisinin bütününde karşılaşılan engeller konusunda farklı değerlendirmeler yapıldığı görülmektedir.

Certel¹⁵ etkili dinî iletişim önünündeki engelleri, kaynakla ilgili engeller, mesajın muhtevassından kaynaklanan engeller, alıcıdan kaynaklanan

¹⁵ Certel, Hüseyin, “Din-İletişim İlişkisi ve Dinî İletişim Engelleri”, SDÜİFD, Isparta-2008, s. 146-156.

engeller, zaman ve ortam engelleri şeklinde sıralarken; Macit¹⁶ kaynağa, mesaja, alıcıya ve ortama bağlı engeller şeklinde sıralamıştır. Aynı durumu Cebeci¹⁷ kaynak, alıcı ve ortam engelleri şeklinde; Köylü¹⁸ ise kaynak, kanal ve alıcı engelleri şeklinde; tasnif etmiştir.

Bu çalışmadan elde edilen sonuçlara göre din görevlileri ve cami cemaatinin açıklamaları doğrultusunda cami eğitimi ve cami bağlantılı halkla ilişkilerde bazı iletişim engelleriyle karşılaşıldığı anlaşılmaktadır. Karşılaşılan bu engeller; kaynak, alıcı, mesaj, kanal ve ortam engelleri olmak üzere beş grupta toplanmaktadır.

Araştırmamız kapsamındaki kaynağın teknik yetersizliği, kaynağın kişilik özellikleri, kaynağın bilgi yetersizliği şeklindeki bazı durumların cami eğitimi ve cami bağlantılı halkla ilişkilerde iletişim engeli olduğu tespit edilmiştir. Hem din görevlileri hem de cemaat hutbe ve vaazlardakimesajın kurgulamasında, ifadelendirilmesinde ve iletilmesinde ortaya çıkan teknik yetersizlikleri iletişimin başarıya ulaşmasında bir engel olarak görmektedirler. Teknik yetersizlikler içerisinde hutbeler konusunda mesajı düzenleme yetersizliği ağırlıktayken, vaazlar konusunda sunuş yetersizliklerine dayalı kaynak engelleri ağırlıktadır. Vaaz ve hutbelerle ilgili olarak hem din görevlileri hem de cemaat tarafından iletişim engeli olarak dile getirilen birçok durumun temelinde Diyanet İşleri Başkanlığı'nın merkezi sistem hutbe hazırlama ve vaaz verme yaklaşımının bulunduğu görülmektedir. Bu yaklaşım cami eğitimi ve cami bağlantılı halkla ilişkilerde iletişimin sağlıklı yürütülmesinin önünde büyük bir engel gibi durmaktadır. Diyanet İşleri Başkanlığı bu uygulamadan vazgeçerek din görevlilerine görev yaptığı bölgenin sosyal yapısına, bilgi ve kültür seviyesine uygun kendi vaaz ve hutbelerini hazırlama, sunma becerilerini kazandırmaya yönelik çalışmalar yapması faydalı olacaktır.

Cami cemaatinin çoğunluğu cami dışı halkla ilişkiler ve ibadetler konusunda karşılaşılan iletişim engellerinin sebebi olarak kaynağı görürken bunun nedenini çoğunlukla kaynağın kişiliğine bağlı birtakım eksikliklerle açıklamaktadırlar. Bu durum bizleri din görevlileri ve cemaatin sürekli olarak beraber oldukları, daha fazla paylaşımda buldukları cami içerisinde ve cami dışında birbirine karşı beklentilerin farklı olduğu ve bu beklentiler

¹⁶ Macit, Yusuf, "Dinî İletişimi Olumsuz Etkileyen Faktörler", *Marife Dergisi*, Güz 2008, S. 2, s.85-98.

¹⁷ Cebeci, Suat, *Öğrenme Öğretme Süreçlerinde Dinî İletişim*, s.291.

¹⁸ Köylü, Mustafa, *Psiko-Sosyal Açıdan Dinî İletişim*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara-2006, s. 35.

doğrultusunda iletişim engellerinin şekillendiği sonucuna götürebilir. Kaynağın kişiliğine bağlı iletişim engelleriyle ilgili olarak inanırlık, güvenilirlik ve çekicilik özelliklerinin dile getirildiğine şahit olunmaktadır. Bu bağlamda din hizmetleri için görevli seçiminde Kur'an-ı Kerim'i güzel okuma, güzel sesli olma, bilgi sahibi olma gibi kıriterler yanında; güzel konuşma, kılık kıyafete dikkat etme, ilmi ile amil olma gibi mesleğin gerektirdiği temsil özelliklerinin mutlaka göz önünde bulundurulması gereklidir.

Araştırma bulgularına göre din görevlilerinin görevleriyle alakalı sahip olduğu bilgi yetersizliğinden çok mesajı iletme ve hitap ettiği hedef kitleyi tanıma, onların ilgi ve ihtiyaçları doğrultusunda hareket etme yönündeki bilgi yetersizliğinin ön planda olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bunun yanında özellikle cemaatin ibadetler ve halkla ilişkiler konusunda doğrudan din görevlilerinin görevleriyle ilgili bilgi yetersizliğini dile getirdikleri görülmektedir.

Camilerde gerçekleştirilen eğitim faaliyetlerinde ve cami bağlantılı halkla ilişkilerde kaliteyi etkileyen bir husus olarak; yaş, cinsiyet, öğrenim düzeyi, sosyo-ekonomik durum, psikolojik özellikler, tutum ve davranışlar, ilgi ve ihtiyaçlar gibi değişik özelliklere sahip cemaatin durumu da bir etken olabilmektedir.¹⁹ Araştırmamız sonuçlarına göre alıcıdan kaynaklanan iletişim engellerinin alıcının önyargıları, alıcının referans grubu, alıcının algı düzeyi ve kişilik özellikleri olmak üzere üç grupta toplandığı tespit edilmiştir.

Din görevlilerinin cemaatle diyaloglarında kendilerine yarar sağlayacak halkla ilişkiler, psikoloji, sosyoloji, iletişim gibi konularda alacakları eğitim karşılaşılan iletişim engellerinin asgariye indirilmesinde faydalı sonuçlar verecektir. Bununla birlikte din görevlilerinin cemaat nezdindeki konumu ve yerini daha iyi hale getirmek, cemaatten kayanıklanan iletişim engellerini asgariye indirmek ve din görevlileri-cemaat ilişkilerini sağlıklı sürdürebilmek amacıyla müftülüklerin koordinesinde uzman kişiler tarafından cemaate de seminerler düzenlenmesiyararlı sonuçlar verecektir.

Cami cemaati fiziksel, psikolojik ve sosyal özellikleriyle farklılık göstermektedir. Bu bakımdan hutbe ve vaazlarda bütün cemaatin ilgisini çekecek konu seçimi yapılmasının yanında, konu içerisinde verilecek mesajların genel olarak herkesi kuşatacak tarzda olması gerekir. Hutbe ve

¹⁹Köylü, Mustafa, Dinî İletişimde Hedef Kitle Sorunu", *Değerler Eğitimi Dergisi* I, S. 1, İstanbul-2003, s. 133.

vaazların süresinin de aynı şekilde cemaatin durumu, çevre şartları ve verilmek istenen mesajın konusuna ve mahiyetine göre belirlenmesi gerekmektedir. Bunun için hutbe ve vaaz konularının belirlenmesinde bölgenin ilgi ve ihtiyaçlarını tespit etmek üzere Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından dinî konularda ihtiyaç analizleri ve hedef kitle analizleri yapılmalıdır.

Cami eğitimi ve cami bağlantılı halkla ilişkilerde iletişim engeli olarak görülen durumlardan bir diğeri de mesaj engelleridir. Mesaj engelleri olarak dile getirilen hususlar mesajın içeriği ve şekliyle ilgilidir. Özellikle hutbe ve vaazların sözel dilinin, açık, sade ve anlaşılır olması, cemaatin bütünü tarafından anlaşılması mümkün olmayan ifadelerden arındırılmış olması gerekir. Hutbe ve vaazların sunumunda sözlü iletişimin yanında beden dilinin kullanımına ağırlık verilmesi iletişimin etkinliği açısından faydalı olacaktır. Kelimelerin kifayetsiz kaldığı yerlerde, duyguların ifadesinde beden dilinin etkin olduğu unutulmamalıdır. Bunun için din görevlilerinin etkili hutbe ve vaaz hazırlama, sunum becerileri konularında uygulamalı hizmet içi eğitim seminerlerine tabi tutulması son derece önemlidir.

Araştırmaya katılan din görevlileri ve cami cemaatinden bazıları hutbe ve vaazlar konusunda fiziksel ve psikolojik olarak ortamın yetersiz oluşunu iletişim engeli olarak görmekteyiz. Cami içerisinde gerçekleştirilen diğer faaliyetlerde doğrudan ifade edilmese de kaynak ve alıcı nedenli olarak görülen iletişim engellerinden bazılarının da dolaylı olarak iletişim ortamından kaynaklandığı söylenebilir. Araştırma bulguları, zaman ve mekân yönündeki iletişim engellerinin yaz Kur'an kursları ve cami dersleri içerisinde yoğunlaştığını göstermektedir.

Bulgularda din görevlileri ve cemaatin büyük çoğunluğu merkezi sistem vaazların iletişim engeli olduğu hususunu dillendirirken dinî iletişimde kanal engeline vurgu yapmaktadırlar. Bugün din hizmetlerinde cemaatin din görevlileri tarafından gönderilen mesajları pasif bir biçimde aldığı, geri bildirim çok sınırlı olduğu tek yönlü iletişim söz konusudur. Bu yüzden vaazlarda cemaatle daha fazla diyaloga girme fırsatı verecek değişik yöntemlerin, iletişim çeşitlerinin bir arada kullanılması isabetli olacaktır. Özellikle vaizler tarafından cemaatin etkin katılımının sağlanacağı, ilgisinin çekileceği, yerine göre sorular sorabileceği ve sorular yöneltebileceği ortamlar hazırlanmalıdır.

KAYNAKÇA

AÇIKGÖZ, Hacı Mustafa, *Etkili İletişim*, Elis Yayınları, Ankara-2005.

AŞIKOĞLU, Nevzat Yaşar, “*Vaizlerde Aranacak Temel Yeterlilikler Üzerine*”, CÜİFD, Sivas-2004.

AY, Mehmet Emin(Ed.), Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi, Eskişehir-2010.

_____“*Din Görevlisinden Beklentiler ve Din Görevlilerinin Mesleki Yeterlilikleri*”, Bilimsel Araştırma Projesi Sonuç Raporu, Sakarya Üniversitesi, Sakarya-2007.

BUYRUKÇU, Ramazan, *Din Görevlisinin Mesleğini Temsil Gücü*, TDV Yayınları, Ankara-2008.

CANLI, Mustafa, “*Hz. Peygamber Örneğinde Din Hizmetlerinde Sözlü ve Sözsüz İletişim*”, I. Din Hizmetleri Sempozyumu, DİB Yayınları, Ankara-2008.

CEBECİ, Suat, *Öğrenme Öğretme Süreçlerinde Dinî İletişim*, İz Yayıncılık, İstanbul-2003.

_____“İletişim Kavramı ve Modelleri”, *Din Eğitimi ve Din Hizmetlerinde Rehberlik*

CERTEL, Hüseyin, “*Din-İletişim İlişkisi ve Dinî İletişim Engelleri*”, SDÜİFD, Isparta-2008.

DEMİRKOL, Bekir, “*Vaizlerin Ehliyetleri ve Mesleğe Yatkınlıkları Üzerine Deneysel Bir Araştırma*”, AÜİFD, XXXI, Ankara-1989.

KAYADİBİ, Fahri, *Yaygın Din Eğitiminde Cami ve Görevlileri*, DİB Yayınları, Ankara-2000.

KAZANCI, Ahmet Lütfi, *Peygamber Efendimizin Hitabeti*, Marifet Yayınları, İstanbul-1995.

KÖYLÜ, Mustafa, *Psiko-sosyal Açıdan Dinî İletişim*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara-2006.

_____ *Dinî İletişimde Hedef Kitle Sorunu*, Değerler Eğitimi Dergisi, İstanbul-2003.

MACİT, Yusuf, “*Dinî İletişimi Olumsuz Etkileyen Faktörler*”, *Marife Dergisi*, Güz-2008.

YILDIRIM, Ali; ŞİMŞEK, Hasan, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayıncılık, Ankara-2005.

